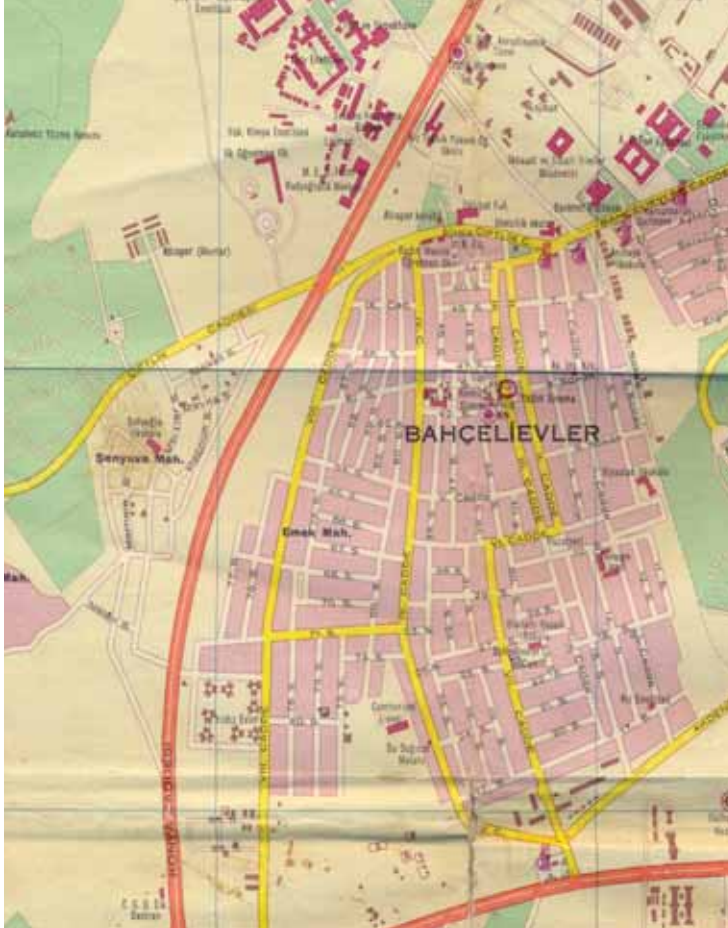

JANSEN'İN ANKARA'SI İÇİN
ÖRNEK BİR "BAHÇE ŞEHİR" YA DA SIEDLUNG:

"BAHÇELİ EVLER YAPI KOOPERATİFİ" 1934-1939

aykut kansu

Şehirler modern olanın doğduğu ve yeninin etkisini bütün yönleriyle gösterdiği alanlar olarak, muhafazakâr tepkilerin yöneldiği esas alanlardı. Anti-modernist ve anti-urbanist olarak adlandırılabilir olan bu tarz görüşler Batı'da özellikle 19. yüzyılın muhafazakâr şehircilik yaklaşımlarında, daha sonrasında ise totaliter, faşist şehir tahayyüllerinde kendini göstermiştir. "Bahçe şehir" düşüncesi, modern olana duyduğu tepki ve geçmişin pastoral ve durağan hayatına duyduğu özlemle özellikle Nazi Almanya'sının ana şehircilik temasını oluşturmuştur. Bu çerçevede 1930'larda Hermann Jansen'in planladığı Ankara'daki Bahçelievler projesi bir bahçe şehir örneği olarak cumhuriyetin şehircilik anlayışı hakkında oldukça aydınlatıcıdır.

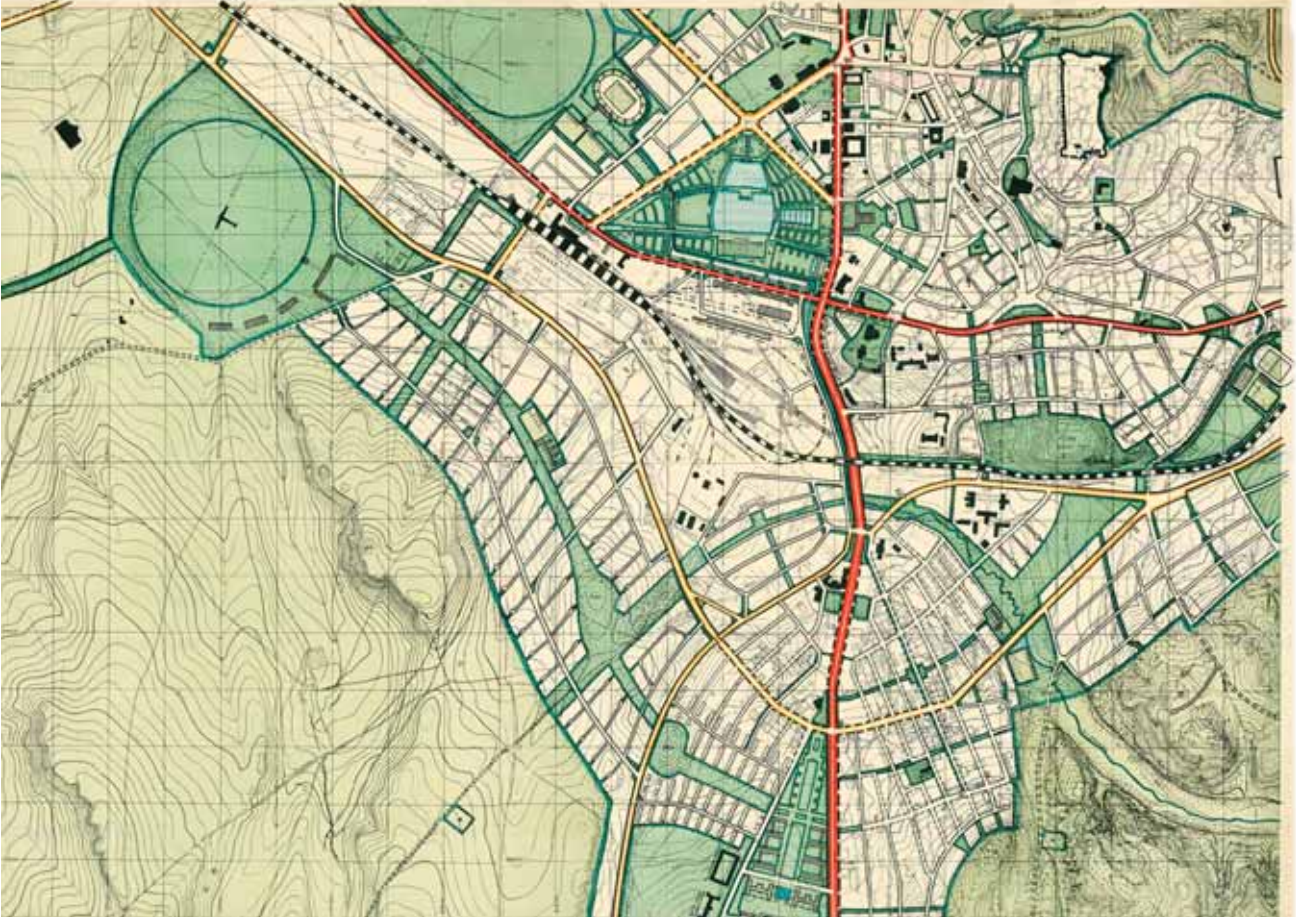

Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi'nin 1930'lu yılların ikinci yarısında planlarını Ankara'nın imar planını yapmakla görevli olan Hermann Jansen'e çizdirmiş olduğu Türkiye'deki ilk "bahçe şehir" uygulaması olan -ve bugünkü Bahçelievler'in küçük bir bölümünü oluşturan- bölge, 1950'li yılların başlarından itibaren basılmış olan Ankara şehir haritaları üzerinde basit bir inceleme yapıldığında artık neredeyse fark edilemeyecek bir duruma gelmiştir. Bugün, hem halk ağzında hem de resmi belgelerde "Bahçelievler" denildiğinde anlaşılan bölge, kuzey sınırı Tandoğan

Bahçelievler'in 1960'lı yıllardaki durumu.

"1964 yılında alınan hava fotoğraflarından kıymetlendirilerek 1966 yılında revizyon edilmiştir." ibaresiyle basılan Harita Genel Müdürlüğü Ankara Haritası, 1967)

* Araştırmamda değişik plan ve krokollerden Jansen'in 'Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi' siedlungunun tasarım, uygulama ve bugünkü durumlarını gösterir renkli planları gerçekleştiren ODTÜ Mimarlık Fakültesi yüksek lisans öğrencisi Özgür Öztürk'e, *Hakimiyet-i Milliye* -ve daha sonraki adıyla *Ulus-* gazetesinin 1928-1940 yılları arasını tarayan öğrencim Handan Taşdemir'e, Jansen hakkında ulaşılmaması zor bilgi ve belgeleri sağlayan doktora "öğrencim" Levent Uluiş'e, 1940'lı ve 1950'li yılların Ankara şehir haritalarını ve diğer belgeleri sağlayan Turan Tanyer ve Erman Tamur'a, Sanat Kitabevi sahibi şahaf Ahmet Yüksel ve Bahçelievler hakkındaki özel bilgilerini benimle paylaşan Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi'nin yöneticilerinden M. Fethi Aktan'ın oğlu ve Hacettepe Üniversitesi emekli öğretim üyesi Okan H. Aktan'a çok teşekkür ederim.

Meydanı'ndan batı istikametinde Atatürk Orman Çiftliği'ne giden De Gaulle Caddesi'nin Beşevler kavşağında ad değiştirerek devamı olan Bahriye Üçok Caddesi, batı sınırı bugünkü adı Mevlana Bulvarı olan Konya Yolu, güney sınırı İsmet İnönü Bulvarı ve batı sınırı da Beşevler kavşağından güney istikametine doğru inen ve Bahçelievler'i Anıt Kabir'den ayıran Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi ile "çerçevelemiş" bulunmaktadır. Günümüz Ankara haritasına bakıldığında dört büyük bulvarla sınırları "çizilmiş" olan bu yerleşim bölgesinde 1930'lu yılların sonlarında inşa edilen Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi'nin arazisini teşhis etmek artık mümkün değildir. Batı, doğu ve güney istikametlerine doğru bu kooperatif arazisinin yanına "bitiştirilmiş" şekilde 1940'lı yılların hemen başından itibaren eklenen diğer yapı kooperatifleri -Tasarruf Kooperatifi (1941), Ankara İş Bankası Memurları Yapı Kooperatifi (1942-1954), Ucuz Evler Yapı Kooperatifi (1942), Emekli Sandığı Yapı Kooperatifi (1940-1942) ve Dikmen Yapı Kooperatifi İsrail

Evleril (1954)- arazileri ile, bir açıdan bakıldığında bu arazinin kendi içindeki bütünlüğü bozulmuş, başka bir açıdan bakıldığında ise etrafıyla ve genel anlamıyla şehrin diğer yerleşim bölgeleriyle bütünleşerek bir bakıma büyük bir "bahçe şehir" olarak tasarlanan Ankara'nın "integral" bir parçası olmuştur.¹

Bu yazının konusu olan Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi'ne ait bölüm şimdiki Bahçelievler'in toplam yüzölçümünün kaba bir hesapla altıda birine denk gelmektedir. Günümüz Ankara şehir haritalarına bakıldığında, kooperatifin kendisine yaptırdığı bu ufak "bahçe şehir" 1960'lı yıllardan itibaren resmi kayıtlara geçtiği ve halk ağzında yerleştiği şekliyle kuzeyde 54. Sokak, batıda IV. Cadde -İ. Melih Gökçek'in büyükşehir belediye başkanlığı esnasında değiştirdiği, ama hemen hemen "hiç" kimsenin kullanmadığı adıyla, Kazakistan Caddesi-güneyde VI. Cadde, doğuda da II. Cadde -yeniden adlandırıldığı şekliyle, Prof. Muammer Aksoy Caddesi- içinde kalan ve dikey konum-

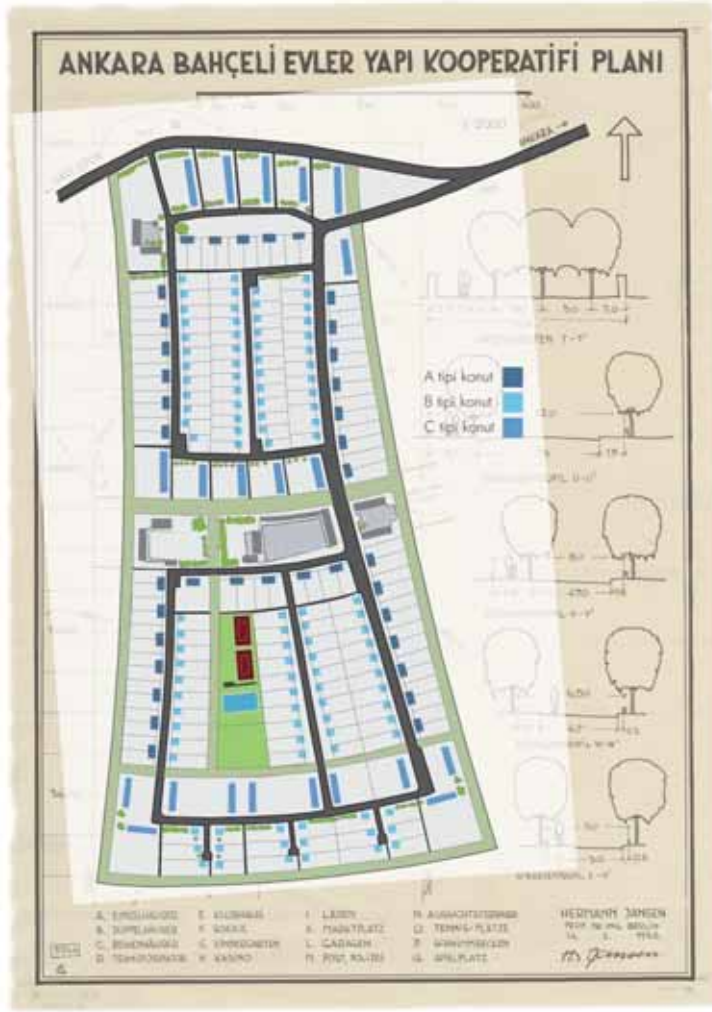
landırılmış bir dikdörtgeni andıran bölgedir. Bu alanda "cadde" olarak adlandırılmasına rağmen gerçekte normal genişlikte bir sokak olan III. Cadde -kullanılmayan yeni adıyla, Azerbaycan Caddesi- 1950'li yıllardan başlayıp 1980'li yıllara kadar trolleybüs hattının da geçtiği bir anacadde işlevini bugün de -günün hemen hemen her saatinde trafiğin adım adım ilerlediği haliyle- sürdürmektedir. Sokak olarak planlanan yollar ise bugün park eden otomobillerin yanından seyreden otomobillerin neredeyse zar zor geçebildiği tek yönlü sokaklar olarak varlığını sürdürmektedir. 1945'te inşa edilen ilkokul -bugünkü adıyla Bahçelievler İlköğretim Okulu- Jansen'in Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi için planladığı "bahçe şehir" in Gemeinschaftsbauten der Siedlungsmittle [Yerleşim Alanının Ortasındaki Kamusal Yapılar] adlı kısmına konumlandırılmış, ancak yatay olarak okulun doğusundan başlayıp okul arazisi eninde devam eden ve ufak dükkânlardan oluşan küçük bir pazaryeri olarak tasarlanan bölüm kooperatif yöneticileri tarafından

"Gesamtbebauungsplan," Hermann Jansen, 1932: Jansen'in şehirde değişik bölgeleri birbirinden ayırmak için yerleştirdiği yeşil kuşakları belli etmek amacıyla renkli olarak hazırladığı 1: 4000 ölçekli Ankara planı

Architekturmuseum der Technischen Universität Berlin Arşivi

"Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi" Planı, Hermann Jansen, 14 Ocak 1936.

Architekturmuseum der Technischen Universität Berlin Arşivi). Plan üzerine Jansen'in tasarladığı evleri tiplerine göre renklendirerek yeniden çizen Özgür Öztürk

Bahçelievler Uygulama Planı'nın 1952 tarihli Ankara haritası üzerine oturtulmuş hali.

Kaynak: Harita Genel Müdürlüğü, Ankara Haritası, 1952 üzerine "Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi" uygulama planını Özgür Öztürk yerleştirmiştir.

sonradan arsaya çevrilerek yapılaşmaya açılmıştır. Bahçeli Evler'in ilk

iskâna açıldığı 1939 yılından hemen sonra bu dilimin devamı olan ve III. Cade ile 42. Sokak'ın köşesinde bulunan parselde inşa edilen "Polis Noktası" 1960'lı yılların sonlarına kadar kullanıldıktan sonra ortadan kaldırılmıştır. Bugünlerde 45. Sokak -yeni adlandırıldığı şekliyle, Şevket Süreyya Aydemir Sokak- 44. Sokak, 42. Sokak ve III. Cade ile kuşatılan bu ufak adada kamusal işlev gören tek bina, cephesi III. Cade'ye bakan PTT binasıdır. Bu adanın 44. Sokak'a bakan kısmında inşa edilmiş olan Renkli Sinema 1960'lı yılların sonunda çıkan bir yangınla yok olana kadar o zamanki Bahçelievler'de bir cephesi III. Cade'ye bakan ve bugünkü PTT binasının hemen karşısında olan yazlık açık hava sineması ile birlikte mahallenin en önemli eğlence mekânı idi. 1960'lı yıllarda açık hava sineması, ondan önce de mahallenin tenis kortlarının olduğu ve III. Cade üzerinde bulunan parsel ise Jansen ta-

rafından -Ankara Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi: Gemeinschaftsbauten der Siedlungsmitte adlı ve 12 Temmuz 1938 tarihli planında görüldüğü üzere- Anıt Kabir istikametine bakan manzarasıyla bir taraça ve toplantı alanı olarak tasarlanmıştı.

Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi yöneticilerinin üyelerine ev yapmak için 1930'lu yılların Ankara'sında önce Havuzbaşı'nın -yani bugünkü Kızılay Meydanı'nın- batısında Hazine'ye ait bir araziyi istemiş ama alamamış olduğunu, Kavaklıdere civarında kendilerine gösterilen yerleri kooperatif üyelerinden çoğunluğunun bankacı olup Ulus'ta çalıştığı ve bu yüzden kendilerine uzak gözüktüğü için istemediklerini, sonra kendilerine önerilen ve Ulus'ta o günkü Türkiye Büyük Millet Meclisi binasının arkasına düşen Hazine'ye ait bir başka arazinin bu sefer de Jansen Planı'nda ileride kurulması düşünülen "amele mahallesi"ne yakın olması gerekçeyle reddedildiğini biliyoruz. Kooperatif yönetimi sonunda, Ankara şehrinin o günkü imar planı içinde olup da ucuz bir şekilde elde etme imkânı bulamadıkları bu kooperatif arsasını, imar planı dışında olup Jansen'in imar planına dahil edilmesini önerdiği Çiftlik Yolu üzerindeki Abdi Paşa Çiftliği arazisi içinde buldular. Kooperatif yöneticileri, o sıralarda Ankara'da bulunan Jansen ile birlikte Abdi Paşa Çiftliği'nin bir bölümünü oluşturan bu toprak parçasını yerinde inceleyip şehir planlamacısından da olumlu görüş aldıktan sonra -bir anlatıma göre çok ucuz bir fiyata, bir başka anlatıma göre de hiçbir bedel ödmeden- bu araziyi aldılar.² Hem genel yerleşim planının hem de bu plan üzerinde inşa edilecek olan evlerin tasarımlarını da bizzat Jansen yaptı.

Hermann Jansen, Türk kamuoyunda Ankara'nın imarıyla ilgili olan herkesin çok yakından tanıdığı bir isimdir. Kamuoyunun çok fazla tanımadığı ama Ankara'nın imarı konusunda "en az" Jansen kadar etkili olan bir başka isim ise 1923 sonrası Ankara'nın ilk şehir planlamacısı olan Carl Christoph Lörcher'dir. Başkent'in 13 Ekim 1923 tarihli bir kanunla Ankara'ya taşın-

"Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi" Uygulama Planı, 1938.

Özlem Mumcu Uçar ve Ahsen Özsoy, "Sınır Kavramına Mekânsal bir Yaklaşım: Bahçelievler Örneği," İTÜ Dergisi/A-Mimarlık, Planlama, Tasarım, 5/2 (Eylül 2006), s.20'dan alınan plan Özgür Öztürk tarafından yeniden çizilmiş ve renklendirilmiştir.

Bahçelievler'in "Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi" tarafından işgal ettiği arazinin bugünkü yerleşim durumunu gösterir harita. Mahalledeki orijinal evlerden yalnızca sekiz-on tanesinin kaldığı bu haritada, orijinal parsellerin imar planında yapılan değişiklik sonucu ikiye bölünerek eskiden bir evin olduğu yerde bugün üç ve dört katlı iki apartmanın yapılmış olduğu gözlemlenmektedir.

Kadastro Genel Müdürlüğü haritası üzerinde Özgür Öztürk'ün renklendirmesi ile hazırlanan harita

masının "hemen" ardından, 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edilen cumhuriyetle birlikte yeni başkent Ankara'nın Kemalist rejimin ideolojik bir simgesi olarak eski başkent İstanbul'dan "radikal" biçimde "farklı" bir şehircilik anlayışıyla yeni baştan tasarlanması için, 1923 yılının hemen sonunda bir Alman şehir planlamacısı olan Lörc her görevlendirilmiş ve yeni şehir planlanmaya başlanmıştır.³ Bugün bile hâlâ güçlü izlerini söylem düzeyinde her alanda gördüğümüz Kemalist ideolojinin Ankara'yı İstanbul'a karşı "yeni" olanın "eski" ile hesaplaşması çerçevesinde önemli bir unsur olarak görmesi son derece doğal ve belki de gerekliydi. Ankara, İstanbul'un temsil ettiği "her" şeyin karşıtı olarak Kemalist rejim tarafından özel bir ilgi ve titizlikle yeni baştan yaratılmalıydı. O yüzden de, mesele yalnızca becerikli bir şehir planlamacısının "çağdaş" bir anlayışla şehri "adam" etmesinden çok daha farklı bir şekilde ele alındı. Bu nedenle, "ancak" yeni rejimin ideallerine uygun bir anlayışla ve o anlayışı benimsemiş bir şehir planlamacısıyla yapılabilecek büyük bir projeden bahsetmemiz gerekiyor. Bu projeye vakit geçirilmeden başlanarak, ilk aşamada, var olan şehrin yeni baştan

düzenlenmesi ve yapılması gereken bakanlık binaları, diğer sivil ve askeri devlet daireleri ile birlikte Ankara'ya taşınacak bu devlet dairelerinde çalışacak değişik derecelerdeki memurlar için konut alanlarının "acilen" tasarlanması gerekmektedir.⁴ Ancak, 1927 yılına kadar Türkiye'deki siyasal durumun tam anlamıyla istikrara kavuşmamış olması Kemalist rejim açısından Ankara şehrinin esaslı bir şekilde planlanıp bu planın uygulanması işini geciktirmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından 1927 yılına kadar geçen dört yıllık süre Kemalist rejimin daha cesur adımlar atmak isteyip de ülke içindeki siyasal direnişi henüz tam olarak kıramaması yüzünden büyük çaplı radikal girişimlerde bulunamadığı bir dönemdir. 1925 yılı başında patlak veren Şeyh Said İsyanı gerekçe gösterilerek ilan edilen Takrir-i Sükun Kanunu ile liberal demokratik prensipler üzerine inşa edilen 1924 Anayasası rafa kaldırılmış, liberal muhalefeti temsil eden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmış, Kemalistlerin "İstanbul Basını" ya da "Babiâli Basını" olarak damgaladığı liberal eğilimli basın-yayın organları süresiz kapatılmış ve bu gazete ve dergilerin Türkiye çapında son

derece etkili olan başyazarları isyan olayıyla ilişkilendirilmeye çalışılarak uzun yıllar kamuoyunda görüşlerini dile getirmekten men edilmişlerdi. 1926 yılında ise İzmir ve Ankara'da kurulan İstiklal Mahkemelerinde görülen İzmir Suikastı Davası sonunda İttihad ve Terakki Cemiyeti liderlik kadrosunun idam edilmesiyle kamuoyundaki liberal demokratik direniş neredeyse tümüyle susturulmuştu. 1923 yılında iki yıllığına "kurucu meclis" olarak seçilen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin görev süresi 1925 yılında iki yıl daha uzatılmıştı. Böylece, 1927 yılında yapılacak genel seçimler yaklaştığında Kemalist iktidar tamamen kendi tercihi olan ilk meclisi oluşturma imkânına kavuşmuş olmaktaydı. Reis-i Cumhur Atatürk ile Başvekil İnönü'nün Dolmabahçe Sarayı'nda titiz incelemeler ve cesur elemeler sonucu nihai şeklini verdikleri yeni milletvekili listesi ile yapılan genel seçimlerde, "Yeni Türkiye"nin tamamı atanmayla oluşturulan ilk meclisi kurulmuş oldu. Bu yeni siyasal yapı, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Üçüncü Kongresi olarak adlandırılan ve 1931 yılının mayıs ayında toplanan kongre ile tam anlamıyla bir "tek parti" devletine dönüştürüldü. Bu tarihten başlayıp tek parti döneminin

**"Bahçeli Evler Kooperatifi"
Sokak Perspektifi,
Hermann
Jansen, 1935**

Architekturmuseum
der Technischen
Universität Berlin
Arşivi

**"Bahçeli Evler
Kooperatifi,"
Hermann
Jansen, 1935:
Mahallenin
Ankara'nın
kuzey yönüne
doğru perspek-
tifi.**

Architekturmuseum
der Technischen
Universität Berlin
Arşivi.

**"Bahçeli
Evler Yapı
Kooperatifi"
için çizilen bir
ev perspekti-
fi, Hermann
Jansen, 25 Ocak
1936.**

Architekturmuseum
der Technischen
Universität Berlin
Arşivi.

sonunu getiren 1950 genel seçimleri-
ne kadar da "Yeni Türkiye" hem ka-
pitalizme hem de sosyalizme şiddetle
karşı çıkan ve "üçüncü yol" olarak
adlandırılan korporatist ideolojinin
baskın söylemiyle şekillendirilmeye
çalışıldı.⁵

Korporatizm, kapitalizmin on doku-
zuncu yüzyılda hızla sanayileştirdiği
ve kentselleştirdiği modern toplum
yapısına "temelden" itirazı olan bir
ideolojydü. Yirminci yüzyıla girildiği
zaman genel hatlarıyla modernizmin
yanında olan kapitalist ve sosyalist
ideolojinin tersine, korporatist ide-
oloji yaşanan modern hayata tepkici
bir şekilde karşı çıkmakta ve kapita-
lizm öncesi dönemde var olduğunu
iddia ettiği iktisadi, sosyal ve siya-
sal yapıya dönerek kapitalizmin -ve
dolayısıyla modernizmin- olumsuz
yönlerinden kurtulunabileceğini sav-
unmaktaydı.

Korporatist ideolojinin eleştirdiği di-
ğer kapsamlı konuları akılda tutarak

meseleye salt şehircilik açısından
baktığımızda, kısaca şu tespitleri ya-
pabiliriz. Korporatist ideoloji kapi-
talist dönemden önce var olduğunu
iddia ettiği mütecanis cemaat yapısı-
nın bu modern ekonomik yapıda yok
olduğunu ve toplumun "burjuvazi" ve
"işçi sınıfı" olarak ikiye bölündüğünü,
dolayısıyla toplumda bir sınıf ayrımı
oluşturduğunu söylemekteydi. Ayrıca
işçi sınıfının ortaya çıkması korpora-
tistler açısından son derece tehlikeli
bir durum yaratmıştı çünkü bu sınıf
milliyetçi ideolojilere değil, "enter-
nasyonel" -yani komünist- ideoloji-
lere inanıyor ve dolayısıyla devletine
ve milletine bağlı olmuyordu. Sanayi-
leşme sonucu hızla büyük şehirlerde
toplanan ve geleneksel metotlarla
kontrol altına alınamayan bu sınıf
gitgide yerleşik muhafazakâr yapıyı

tehdit etmeye başlamıştı. Bu sınıfın
büyük şehirlerde toplanması ve sen-
dikalar kurarak güçlerini birleştirmeleri
toplumsal hayatın her kesiminde
otoriter yapılar inşa etmek isteyen
korporatistler açısından çok büyük
bir tehlike olarak görülmekteydi.

Geleneksel muhafazakârlıktan farklı
olarak, korporatist ideoloji büyük
şehirlerde yaşayan burjuvazinin sür-
düdüğü hayattan da hoşnut değildi.
Londra, Paris, Berlin, New York, Chi-
cago ve Viyana gibi metropoller işçi
sınıfının ahlakı üzerinde kötü etki
yaptığı gibi, topluma kötü örnek olan
ve geleneksel toplum kurallarını hiçe
sayan yüksek burjuva ve burjuva-
larla da doluydu. Daha da vahimi,
bu metropoller, Berlin Üniversitesi
profesörlerinden Werner Sombart'ın

Türkiye dahil neredeyse tüm dünya ülkelerinde tanınan görüşlerinde de vurguladığı gibi, kendi içinde mütecanis cemaatin üyeleri olmayan azınlıklar -yani Yahudiler- ve Nazi ideolojisinde tüm çıplaklığı ve çığılığıyla dillendirildiği şekliyle, Yahudilerin ağırlıklı olarak temsil edildiği bir kozmopolit entelektüel ve "dejenere" sanatçı topluluğuyla doluydu. Tüm bu "olumsuzluklar" göz önüne alındığında büyük şehirlerin korporatistler tarafından niçin bir sefahat yuvası olarak algılanıp kötülendiği kolayca anlaşılır.⁶

Şehir ortamının bir de fiziki olarak olumsuz yönleri vardı ve bu da kapitalist düzenin sosyal yapıya verdiği tahribatı daha da artırıyordu. Şehirleşmenin ve şehirlerde kurulan fabrikaların hızlı bir tempoyla artması sonucu yirminci yüzyıl başına gelindiğinde tüm dünya metropollerinde büyük nüfus yoğunlukları göze çarpmaktaydı. Bu yoğun ve kalabalık nüfus da genelde apartmanlarda üst üste yaşamaktaydı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'da konut sorununu irdeleyen bir karikatürde La Haye'de bir binada altı, Londra'da sekiz, New York'ta yirmi, Viyana'da elli, Berlin'de ise yetmiş altı kişinin barındığı söylenmekteydi.⁷ Konut ihtiyacının karşılanmasının tamamen özel kesimin insafına terk edildiği bir ortamda özellikle bazı büyük sanayi şehirlerinde sıradan insanların oturdukları mekânlar hiç de sağlıklı değildi. Örnek olarak eğer Berlin'deki apartmanlara bakılacaksa, şehir merkezindeki bu binaların birçoğu sokağa bile bakmayan, yalnızca iç avluyu gören kiralık dairelerle doluydu. Almanya'da, özellikle Hamburg'da kötü sağlık koşullarından kaynaklanan büyük kolera salgını sonrasında oluşan sosyal tepki neticesinde konut sorunu gündeme gelmiş ve Almanya'daki şehircilik reformu ortaya çıkmıştı.⁸

Almanya'daki büyük şehirlerde, ama özellikle de Berlin'de çok sayıda bulunan bu iç avlulu ve çok katlı, doğru dürüst güneş ışığı bile almayan kasvetli apartmanlara *mietkasernen* -1930'lu yılların Kemalist basınında

Türkçeleştirildiği şekliyle, "kira kış-laları"- denilmekteydi. İdeolojik tartışma ortamında gördüğümüz üzere, "kira kışlıları" yok edilmesi gereken canavarlardı. Güneş ışığı almadıkları için sağlıksızdılar; çoğu apartmanda banyo yoktu. Bazı apartmanların özellikle sokak ya da caddeye bakmayan arka kısımları tek tek odalar halinde kiralanmakta ve bu odalarda bazen tüm bir aile barınmaktaydı. Bu tip bazı apartmanların cadde üzeri olan tarafında varlıklı burjuva aileler, arka tarafında ise ufak dükkân ve işletme sahibi küçük burjuvalar ile yoksul çalışan kesim üyeleri oturmaktaydı. Bazı binalar ise hem işyeri hem de konut olarak hizmet görmekteydi.

"Ankara Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi—Gemeinschaftsbauten der Siedlungsmitte," Hermann Jansen, 12 Temmuz 1938.

Architekturmuseum der Technischen Universität Berlin Arşivi.

1930'lu yıllarda Türkiye'de "mesken meselesi" üzerine yürütülen ideolojik tartışmalarda da sık sık "kira kışlıları"nın kötülüklerinden bahsediliyordu. Önce tek parti devletinin resmi yayın organı günlük *Ulus* gazetesinde 9 Kasım 1935 tarihinde, sonra da Türk Kooperatifçilik Cemiyeti'nin yayın organı olup yapı kooperatiflerine ayrılan sayısında özellikle Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi'nin propagandasını yapan *Karınca* dergisinin Mart 1936 sayısında, Hermann Jansen bu konuda çok açık konuşmaktaydı: "Avrupa'nın bütün büyük şehirlerinde -Beyoğlu'ndan bahsetmiyeyim- insanlar birbirleri üzerine kendilerini tabiatın uzaklaştıran dört, beş, altı, yedi, hatta sekiz katlı 'kira kışlıları' denilen büyük kurağların ıstırabını çekmektedirler. Bu gibi meskenler birer mesken değil, orada oturanların yemeklerini yiyebilmelelerine ve uykularını uyuyabilmelerine

yarıyan birer sığınaktır. Yani insana varlığının zevkini duyuracak yuvalar sayılamazlar. İşte bu sebeple, yapı kooperatifleri çok katlı meskenlerden, her ne pahasına olursa olsun sakınmalı ve hususi, bahçeli tek veya iki katlı birbirine bitişik sıra evler kurmağı diğer herhangi biçimdeki evlere üstün tutmalıdır."⁹

Karınca dergisinin aynı sayısında, 1930'lu yıllarda *Kadro* dergisinde de etkin rol oynayan Kemalist ideologlardan ve aynı zamanda Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi'nin bir üyesi olan Vedit Nedim Tör "kira kışlıları"na radikal muhafazakâr açıdan şöyle kötülemektedir: "Kira kışlıları denilen apartmanlara karşı bütün medeni

şehirlerde bir reaksiyon başlamıştır. (...) Apartman, köksüzlüğün, geçiciliğin ve adeta bir nevi modern göçebeliğin, bahçeli ev ise hayata ve yurda bağlılığın, kökleşmenin ve devamlılığın sembolüdür. Avrupa ve bütün dünyanın büyük şehirleri, liberal çağın mahsulleridir. Bu çağda hayatın bütün ekonomik anarşi ve kaosu, şehirlerin kuruluşuna ve şekillenmesine de hâkim olmuştur. Şimdi içinde yaşadığımız planlaşma çağı, şehirlerin de çehresini değiştirmeye başladı. Bugün bütün Avrupa şehirlerinde belediyeler denebilir ki sadece eski devirlerin yanlışlarını düzeltmekle meşguldürler. Roma, Londra, Berlin, Paris belediyeleri gün görmez ve hava almaz kira kışlılarını yeni kültüre açılan bir tarladan ısırgan otu ve deve dikenini söker gibi yıkıyorlar."¹⁰

Bütün bu olumsuzluklar radikal muhafazakâr bir bakış açısından sorununa yaklaşıldığında içinde şu tehli-

**Ankara
Bahçelievler'in
1943'teki
görünümü.**

La Turquie Kemaliste
No: 47, 1943.

keleri barındırmaktaydı: Bu alt alta üst üste yaşantı aile hayatını ve bunun mahremiyetini zedelemekte, aynı binada hem evli ve çocuklu ailelerin hem de bekârların yaşaması aile ahlakını bozmakta, bir binada varlıklı ve yoksul ailelerin bir arada yaşaması da toplumdaki hiyerarşik yapıyı ve sosyal barışı tehdit etmekteydi.¹¹ Sırf sağlık nedenleri göz önüne alındığında ise, bu binalarda insan sağlığı için gerekli temizlik koşulları çoğu zaman sağlanamamakta, güneş ışığı bile girmeyen

dairelerde sağlıklı çocuklar büyütülememekteydi. Yirminci yüzyıl başında Almanya'daki radikal muhafazakâr şehir planlamacılarının çözüm önerisi bu tip binaları mümkünse yıkarak bu durumdan kurtulmak ve yeni kurulacak olan yerleşim alanlarını farklı bir anlayışla tasarlamaktı.

Bu "farklı" tasarım anlayışı ise çikış noktasını ilk defa on dokuzuncu yüzyıl sonunda İngiltere'de şehirden kaçışın öncülüğünü yapan Ebenezer

Howard adlı bir sosyal reformcunun fikirlerine borçluymuştu. Howard günümüzde bir şehir planlamacısı ve yıllar boyu verdiği mücadele sonunda bir kooperatif olarak örgütlemeyi başarıp Londra'nın 60 km kadar kuzeyinde tasarlayıp gerçekleştirdiği dünyanın ilk bahçe şehri Letchworth'ün kurucusu olarak anılmaktadır. Özellikle vurgulanması gerekir ki, 1903 yılında kurulan Letchworth -ve yine Howard tarafından 1920 yılında inşa edilen Welwyn bahçe şehri- hem o zamanki şehirlerden, hem de yüksek gelir düzeyine sahip insanların yerleştikleri diğer banliyölerden farklıydı. Kırsal topluma ve köy yaşantısına duyulan özlemin bir ifadesi olarak bu bahçe şehirde inşa edilen evler geçmiş yüzyıllardaki İngiliz evlerinin bir taklidiydi. Bugün bu bahçe şehir kişide yirminci yüzyıl başında değil de neredeyse on altıncı yüzyılda yapıлып bugüne kadar çok iyi korunarak kalmış bir köy izlenimi vermektedir. Letchworth bahçe şehrini bugün gezen biri burayı içinde insanların yaşadığı, ama geçmişe özen göstermeyen bir tasarımcının yirminci yüzyıl eklemeleri karıştırdığı bir açık hava müzesi sanabilir. Yaratıldığı zaman da yüzünü geleceğe değil, geçmişe dönmüş bir projenin bugünden bakıldığında modern olmak bir yana, tam anlamıyla "anti-modern" bir anlayışın ürünü olarak tasarlandığı apaçık ortaya çıkmaktadır. Howard'ın hayal ettiği şekliyle, bu bahçe şehirdeki herkes önünde ve arkasında ufak bahçeleri olan müstakil köy evi taklidi evlerde yaşayacak ve ideal olarak da bu müstakil evleri çevreleyen tarımsal arazide bu bahçe şehrin gereksinimi olan gıda maddeleri üretelecekti. Dışa kapalı, kendi içinde kendi kendine yeter-adeta otarşik- bir yaşantı tahayyül edilmekteydi. Bu kendi içine kapanık yerleşimde doğal olarak Londra gibi bir metropolle ilişki asgari düzeyde tutulmuş olacak, böylelikle de burada yaşayan ailelerin yapısı daha sağlam olacak, gelenekler daha iyi korunacak ve ahlak bozulmayacaktı.¹²

On dokuzuncu yüzyıl kapitalizminin yaratmış olduğu sanayileşme ve modernizme son derece bilinçli bir tepkiyi içeren bu radikal muhafazakâr

görüş köyü ve köy yaşantısını idealize etmekte, büyük şehirleri kötülemek ve nihai olarak Üçüncü Cumhuriyet Fransa'sında 1890'lı yıllarla Birinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde siyasal platformda tartışıldığı şekliyle -Fransız general ve reaksiyoner politikacı Georges Ernest Boulanger'in adına atfen "Boulangism" olarak adlandırılan ideolojik görüş- "köye dönüşü" hedeflemekteydi. Cemaat yaşantısının bozulmadan kaldığı varsayılan yerler olarak köyler ve bu yerleşim bölgelerinde yaşayan köylüler bir toplumun, daha doğrusu bir milletin, gerçek temsilcileriydi. Hem ideolojik olarak saftılar -yani kökü dışarıda, gayri millî ideolojilere karşı doğal olarak dirençliyidiler- hem de kozmopolit bir çevrede yaşamadıkları için, genetik olarak başka ırklara karışmamışlardı. Paris'te olduğu gibi kısır bir aile yapıları yoktu; tam tersine doğurganlık büyük şehirlerde azalırken, kırsal kesimde çok çocuklu aileler neredeyse normdu.¹³ Werner Sombart bu hikâyeyi Almanya için yazdığına, kırsal alanda yetişen ve geleneksel aile değerlerine sahip bu Alman çocuklarının İmparator II. Wilhelm'in otoriter bir anlayışla yönettiği Alman devletine sıkı sıkıya bağlı, doğal ortamda yetişmiş gülbüz birer Alman askeri olacağını söylüyordu. Bu köylü çocukları doğal olarak, şehirlerin kötü şartlarında sağlıklı olarak büyüyen ve kozmopolit şehirlerde üreme imkânı bulan yıkıcı ideolojilere kendilerini kaptırma potansiyeli yüksek olan güvenilmez işçi çocuklarına tercih edilirdi.

Yirminci yüzyılın başında zaten büyük birer metropol olarak gelişmiş olan bu şehirlerin "tamamen" ortadan kaldırılması mümkün olmayacağından, artık bu şehirlerin daha da büyümelerine engel olunmalıydı. Bu, bireysel hareketliliğin yüksek boyutlara eriştiği yirminci yüzyıl modern toplumunda, ancak güçlü bir devlet otoritesinin şehre göçü kanunen yasak etmesi ile olabilecek bir şeydi. Üçüncü yol olarak gösterilen korporatist ideolojinin fiilen 1922 yılından beri uygulanmaya başlandığı İtalya'da Mussolini aynen bunu yaptı. 1927 yılında, büyük

Faşist Kongresi'nde İtalyan halkına müjdelediği gibi, artık işi olmayan bir İtalyan aklına estiği gibi köyünden büyük şehirlere göç edemeyecekti.¹⁴ Roma ve diğer büyük metropollere dışarıdan çalışma amacıyla gelecekler ancak ve ancak bu şehirlerde kendilerine önceden iş teklif edilirse gelip yerleşebileceklerdi. İdeal olanı, büyük şehirlerdeki yoğunluğu azaltmak için, kentsel alanda yaşayanların zaman içinde kırsal alanlara yönlendirilmeleriydi. Bu amacı gerçekleştirmek için büyük çabalar sarf edilen Hitler Almanya'sında 1933 yılında çıkartılan bir kanunla -*Erbbauengesetz*- şehirlerde işsiz dolaşan gençlere, sağlıklı bir Alman kıza evlenip mazbut bir aile hayatı kurmaları ve kendilerine tahsis edilecek yerde aksatmadan tarımsal üretim yapacaklarına dair garanti vermeleri halinde, kırsal bölgelerde ailelerini geçindirecek büyüklükte bir toprak parçası verilecekti. Böylece, büyük şehirlerde sorun çıkartan işçi sınıfına mensup insanların hiç olmazsa bir kısmından kurtulmuş olunacaktı.¹⁵

Şehirlerde yaşayan işçi sınıfı içinse şehrin çeperlerinde birer "uydukent" niteliğinde ve "bahçe şehir" tarzında yerleşim bölgeleri -*siedlung*'lar- kurulacaktı. Hem çalışacakları fabrikaların hem de aileleriyle birlikte kendilerinin şehir merkezinden uzaklaştırılmalarıyla şehirlerdeki işçi sınıfı yoğunluğu azaltılmış ve dolayısıyla işçi sınıfının örgütlenmesinin önlenmesinde önemli bir adım atılmış olacaktı. Düşük gelirli için yapılacak bu *siedlung*'ların kooperatifler aracılığıyla kurulması teşvik edilmekteydi. Bu *siedlung*'lardaki evler, tıpkı orta sınıflar için düşünülen *siedlung*'larda olduğu gibi müstakil olmalıydı -belki ikiz evler, belki sıra evler şeklinde, ama mutlaka kendilerine ait ufak arka bahçeleri olan tek ya da iki katlı müstakil evler. Arka bahçe bir açıdan rekreasyon için önemliydi ama daha önemlisi, bu arka bahçelerde işçilerin boş zamanlarını değerlendirip sofraları için meyve sebze üretebilecekleri alanlar olup burada harcanacak zaman onları sendikal faaliyetlerden de uzaklaştırmış olacaktı.

Hem Ankara'nın ilk şehir planlamasını yapan Carl Christoph Lörcher, hem de bu işi daha ciddi ve büyük ölçekte planlaması için 1927 yılında Türkiye'ye davet edilip bir "yarışma" sonucu kazandığı projeyi hayata geçirmek için kendisiyle mukavele imzalanan Hermann Jansen, yukarıda kısaca özetlediğimiz "anti-urbanist" ve "anti-modernist" akıma gönül vermiş, "bahçe şehir" idealini sıkı sıkıya savunan "şehir" planlamacılarıydı.¹⁶ 1884 doğumlu Lörcher ile arasında on beş yaş fark olan 1869 doğumlu Jansen çok daha tecrübeli ve daha prestijliydi. Berlin gibi büyük bir metropolde şehrin merkezi sayılabilecek Dahlem bölgesinin yerleşim planlarını hazırlamak için 1910 yılında açılan yarışmada birincilik ödülünden bir tanesini de o kazanmıştı. Bu yarışmadaki çekişmeleri, jüri üyeleri arasındaki ideolojik tartışmaları ve yarışmada değişik birincilikler alan diğer şehir planlamacılarının projelerini değerlendiren bir Alman akademisyenin görüşüne göre, Jansen'in yarışma için sunduğu planlar ve öneriler, ufak bir kasaba ölçeğinde geliştirilmiş bir tasarımın metropol şartlarında yeniden yorumlanması olarak görülebilirdi.¹⁷

Gerek Jansen'in 1928 yılı sonunda teslim ettiği taslaklara ve yarışmacıların her üçünün de -yani Hermann Jansen, Joseph Brix ve Léon Jaussely'nin- planlarını anlattıkları 1929 basımı *Ankara Şehrinin Profesör M. Jaussely [sic], Jansen ve Brix Taraflarından Yapılan Plan ve Projelerine Ait İzahnamedir* adlı kitapta Jansen'in planı dayandığı noktalara, gerekse 1937 yılında basılan *Ankara İmar Planı Raporu* adlı ayrıntılı gerekçeye bakıldığında, Hermann Jansen'in "tamamen" bahçe şehir prensiplerine bağlı bir tasarımı savunduğu ve yaptığı görülür.¹⁸ Türkiye'de çalışan Alman mimar ve şehir planlamacılarını anlattığı *Moderne und Exil: Deutschsprachige Architekten in der Türkei, 1925-1955* adlı kitabında bu durumu gözlemleyen Alman akademisyen Bernd Nicolai son derece haklı olarak Jansen ve Ankara'nın imarını anlattığı bölümün başlığına "Eine gartenstadt

für Anatolien-Jansens Ankara" [Anadolu için bir bahçe şehir-Jansen'in Ankara'sıl adını vermiştir.¹⁹

Gönül Tankut'un *Bir Başkent'in İmarı: Ankara, 1929-1939* adlı kapsamlı kitabında basılan 14 Kasım 1928 tarihli ve "Angora-Flächenaufteilungsplan" adlı şehrin değişik bölgelerini gösteren genel plan taslağı cesurane bir bahçe şehir tasarımıdır. Tankut'un kitabına girmeyen ama Architektur-museum der Technischen Universität Berlin arşivinde bulunan ve yine 1928 yılına tarihlenen 1:4000 ölçekli "Ankara-Umumî İnşaat Planı/ Gesamtbebauungsplan" adlı planda daha da ayrıntılı bir biçimde gözüktüğü gibi, bu büyük bahçe şehir tasarımı

haline getirmişti.²⁰

Jansen'in Ankara'yı nasıl bir şehir olarak tahayyül ettiğini ve bu tahayyül içinde Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi'nin konumunu ve özelliğini daha iyi anlamak için bizzat kendisinin kaleme aldığı ve şehri hangi kriterlere göre inşa etmek istediğini anlatan belgeye -yani 1937 tarihli Ankara İmar Planı Raporu'na- bakmamız çok faydalı olacaktır.

Bu rapor çok kısa ve öz bir biçimde yirminci yüzyıl başındaki anti-urbanist ve anti-modernist şehircilik anlayışının bir manifestosu gibi başlamakta ve dünyanın birçok modernist metropolündeki şehir planlarına

şehirlerin tesirine kapılmadan sade yeni şehircilik esaslarına istinaden ve her şeyin fevkinde olan tarihi şerefe göre Ankara'nın imarı ilerleyecektir. Bu bahsettiğimiz esas nokta-i nazarlara göre, en mühim olan şehirlerimizin ihtiyaçlarını göz önünde tutarsak şehirlerimizin müstakbel modern şekilleri meydana çıkmış olur."²¹

Jansen modern metropol ve şehirlerde çok sık rastlanan ve adına kısaca "ızgara sistemi" denilen cadde ile sokakların keşiştiği kavşaklara şiddetle karşı çıkan bir şehir planlamacıdır. Nazi partisinin sanat alanındaki resmi yayın organı *Die Kunst im Dritten Reich* adlı dergide Jansen'in yetmiş beşinci yaşı dolayısıyla onun

Bugün 35. Sokak üzerinde bulunan B4 tipi iki katlı müstakil ev.

Aykut Kansu, 25 Nisan 2009.

Bugün 46. Sokak üzerinde terk edilmiş durumda olan D4 tipi iki katlı sıra ev.

Aykut Kansu, 25 Nisan 2009

kendi içinde mahalle ölçeğinde bölünen ufak bahçe şehirler içermektedir. 1932 yılına tarihlenen, 1:4000 ölçekli ve renkli çizilmiş Ankara haritasında da rahatça görülebileceği üzere, Jansen şehri ticaret, sanayi, resmi devlet daireleri ve özel işyerleri gibi değişik işlevsel mekânlardan ve buna ek olarak, konut alanlarını da sınıfsal farklılıklarına göre yeşil kuşaklarla ayıran birbirlerinden kopuk bölgelere yerleştirmiştir. Bu tip bir bahçe şehir tarzı Almanya'da ilk defa 1910 yılında yapılan ve Berlin'in kent gelişimi yarışmasına Möhring ve Jansen'le ortak proje teslim eden şehir planlamacı Rudolf Eberstadt tarafından geliştirilmiştir. 1911 yılında da, Hitler Almanya'sında yazdıklarıyla yeni rejime hizmet edecek olan Gustav Langen adlı bir başka şehir planlamacı bu farklı bölgeleri tıpkı Jansen'in Ankara planında olduğu gibi, birbirinden kopuk bölgeler

on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren egemen olan geometrik tasarımları, bazı durumlarda şehri neredeyse boylu boyunca kat eden dümdüz caddeleri, geniş bulvarları, bu bulvar ve caddelere bağlanan ve bunları tercihan dikine kesen sokakların şehri bir ızgara gibi sarmasını -kısacası, bugün Paris, Berlin, Barcelona, New York, Washington, D.C., San Francisco, Chicago, Boston, Buenos Aires, Mexico City ve daha birçok modern metropol ve şehirleri hem modernizm öncesi şehirlerden hem de günümüzdeki orta ölçekli taşra kasabalarından ayıran tüm özellikleri- şiddetle eleştirmektedir. Jansen, Ankara İmar Planı Raporu'nda yeni başkent böyle bir şehir olmamasına çok dikkat edilmesini tavsiye etmektedir: "Diğer gösterişi fazla olan

profesyonel hayatını ve başarılarını değerlendiren ve onu "modern şehir planlamacı" olarak göklere çıkaran bir yazar, Jansen'in bu konudaki düşüncesini kendi ağzından verir: "Nasıl ki ufak çaylar bir nehri kesemez, ara sokak ve yollar da bir anacaddeyi kesemezler."²² 9 Kasım 1935 tarihinde Ankara'da yaptığı konuşmada da Jansen Atatürk Bulvarı'nın Türkiye'nin en "modern" bulvarı olacağını müjdelirken, aynı zamanda Avrupa'daki hiçbir başkentte görülmediği üzere, bu bulvarın kavşaklarla kesilmediğine dikkati çekmişti.²³

Jansen şehirlerde düz ve uzun caddelere karşıdır: "Bir caddenin dümdüz veya biraz inhinalı olabilmesi keyfiyetlerinin hangisinin daha münasip ve kullanışlı olabileceğine gelince:

Bu nokta bilhassa şehircilik tesirlerine nazaran izah edilmelidir. Yol kıvrımları daha ziyade iyi tesir bırakıcı bir manzara teşkil ederler. Bu şekilde bir kıvrım ancak caddenin yapılacağı yerde verilmelidir. Dümdüz bir cadde ancak çok sür'atli gidilmesi icap eden yerlerde, şehir haricinde ve düz arazide mantık ve hak kazanır. Böyle hallerde de çok devamlı düz çekilmiş bir cadde araba idare edeni, istikametini değiştiren bir yoldan daha çok fazla yorar; çünkü mütemadiyen dikkat etmek mecburiyeti vardır. Bu sebeplerden arasına yol kıvrıntısı yapmak şayan-ı tavsiyedir.²⁴ Jansen aynı "estetik" gerekçelerle 1910 yılında Berlin'in Dahlem semtinin imarı için katıldığı yarışmada da planında

düz değil, tatlı bir açıyla kıvrılan ana caddelere yer vermiş ve savunmasını aynı nedenlere bağlamıştı. Bu raporda kendisini, Berlin'deki düz caddelerin görünüşü itibarıyla çok çirkin olduğunu söylemekten de alıkoymamıştı.²⁵ Jansen yalnızca düz caddelere değil, aynı zamanda ve özellikle "geniş" bulvar ve caddelere de karşı çıkmaktadır. Örneğin, kendinden önce Lörcher tarafından tasarlanmış olan yeni şehirdeki yolların lüzumundan fazla geniş açılmış olduğundan şikâyet eden Jansen, planda şu değişikliği yapar: "Mevcut pek fazla, geniş olarak açılmış bulunan caddeler maktaca daraltılarak kalan kısımlar yeşillığe veya ön bahçeye kalabildiler."²⁶ Geniş cadde ve sokaklara karşı çıkışı nedenini de, Ankara örneğinde ve diğer sebeplere ek olarak, "tasarruf" gerekçesiyle savunmaktadır.²⁷

Jansen, Ankara'yı başkent ya da herhangi bir "modern şehir" değil de bir "bahçe şehir" -garden city, gartenstadt ya da cité-jardin- olarak yeni baştan kurmak istediğinden, Ankara'daki caddelerin her iki tarafında yeknesak bir görünüm arz etmemeleri için, aynı genişlikte kaldırımların bulunmamasını ve caddelerin bir tarafında da bisiklet yolları olmasını önermektedir: "Piyade kaldırımlarının caddenin her iki tarafına taksimi, eskiden olduğu gibi aynı genişlikte yapılmaz; ekseriya bir taraf daha geniş olur. Umumiyetle şimal-cenup caddelerinde garp piyade kaldırımı ve şark-garp caddelerinde ise şark tarafı daha geniş yapılır. Bu piyade kaldırımlarında bir veya

ve bilumum motörlü vasıtaların giremeyecekleri yol ve yerleri açmak yeni bir iştir. Ara yeşillikleri eskiden büyük (Allee) caddelerde ve bulvarlarda yapılırlardı. Bunlar sade bir ara yeşilliği, bir süs olarak yapılırlardı—ayrıca bir maksat için değil. Fakat böyle otomobil ve sair gürültüsünün hüküm sürdüğü bir yerde istirahat bahsedilemez."²⁹ Jansen evlerin güneş alması gerekçesini öne sürerek başladığı bir bölümde konuyu hemen çıkmaz sokakların savunusuna getirmektedir:

"Her yer güneş görmelidir,' cümlesine göre şark ve garpten ışık almayı

iki ve daha fazla sıra ağaç yetiştirilir. Geniş caddeler piyade kaldırımı yanında ayrıca bir bisiklet yolunu da havi olurlar."²⁸

Ankara İmar Planı'nı Türkçeye çeviren Mithat Yenen'in "oturma mahalleleri" olarak adlandırdığı bölgelerde Jansen otomobil trafiğinin asgariye indirilmesi ve bu trafiğin de bahçeli müstakil evlerin olduğu sokaklardan "akmaması" için bu sokakların kör, yani çıkmaz sokak şeklinde düzenlenmesini savunmaktadır. Hatta böyle *siedlung*'larda, tıpkı Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi planında çizdiği gibi, "önünde otomobil trafiğine açık bir sokağın bile olmadığı" ev parselleri tasarlamakta ve bunları "özellikle" bu şekilde planladığını açıkça söylemektedir. Gerekçesi sükunet, huzur ve istirahattır. Kendi anlatımına göre, "Araba, otomobil

tercih etmeli ve caddeleri de cenup-şimal istikametinde açmalıdır. Garp-şark caddelerinde ise bittabi evleri yola amut olarak yerleştirmeli. Böylece dizilen evlere caddeye amut sıra evleri denir. Bu caddeye amut sıra evler de üçer metrelik yollarla caddeye bağlanırlar; bu suretle: 1) Cadde üzerinde oturma vergisinden kurtulularak aynı zamanda sakin yaşamak kabil olur. Otomobiller eve kadar yaklaşamazlar. Daima yol başlarında dururlar. Fakat diğer taraftan bu amudi sıra evlerinin uzunluğu tahdit edilmiştir. Otomobillerin durdukları yerden tahammül edilecek nisbeti aşmamalıdır. İmar kanunları 80 metre kadar uzunluk kabul ediyorlarsa da 40-60 metreyi aşmamak bittabi daha iyidir. Bundan başka amudi sıra evlerinin caddeye muvazi evlere karşı hiçbir müreccah olmayan yerleri yoktur. Bilhassa bu amudi sıra

AIESEC Ankara bürosunun karşısında olup V. Cadde—değiştirilmiş adıyla, Cengizhan Caddesi—ile 39. Sokak köşesinde bulunan ve eklemelerle büyütülmüş B4 tipi iki katlı müstakil ev.

Aykut Kansu, 25 Nisan 2009.

Bugün V. Cadde—değiştirilmiş adıyla, Cengizhan Caddesi—ile 39. Sokak köşesinde AIESEC Ankara bürosu tarafından kullanılan B4 tipi iki katlı müstakil ev.

Aykut Kansu, 25 Nisan 2009.

evlerinin nihayetinde bir de yeşillik yapılırsa diğer ev şekillerine büsbütün faik olurlar. Sıra ile cadde, sıra evleri, yeşillik, diğer apartmanlı ev şekillerinde erişilemeyecek bir ideal oturmayı temin ederler. Nihayetlerinden serbest sahaya olan mesafe asgariye indirilmeli, mesai yerine, mektebe, istasyona olan yol hep yeşillik şeridi ile uzanmalıdır. Seyrüsefer ve yaya gidenler tamamen birbirinden ayrı ve müstakildirler.”³⁰

Orta sınıfın oturacağı *siedlung*’lar hakkındaki görüşlerine geçmeden önce Jansen’in Ankara’da kurulmasını bir an önce arzu ettiğini söylediği amele mahallesi hakkında da kısa bir bilgi vermek, onun modern bir şehri nasıl algıladığını anlamak açısından gereklidir. Yukarıda, Avrupa’da on dokuzuncu yüzyılın sonlarında güçlü bir şekilde ortaya çıkmış olan muhafazakâr ideolojinin radikal ve aşırı tepkici kanadında sanayileşmeye karşı düşmanlıktan ve işçi sınıfına dağıtılması ve kontrol altına alınıp sendikalaşmalarının önüne geçilmesi gereken bir topluluk olarak bakılmasından söz edilmişti. Özellikle de işçilerin yoğun olarak bulunduğu büyük sanayi şehirlerinden korkulduğundan bahsedilmişti. Jansen bu radikal muhafazakâr tepkiyi Ankara İmar Planı Raporu’nun muhtelif yerlerinde güçlü bir şekilde vurgulamaktadır: “Ankara katiyen bir sanayi şehri olmaz ve olmayacaktır. Yeni tecrübeler sanayi mümkün olduğu kadar civara, hatta maden, kömür ve saire olan yerlere kurulmasını icap ettiriyor.”³¹ Sanayi şehri olması engellenecek bir Ankara’da yapılmasını düşündüğü amele mahallesi de aslına bakılırsa bir işçi mahallesinden çok “çağdaş” ve “konforlu” bir köyde olması arzu edilen ev ve sokakları andırıyordu. Bu amele mahallesinin tasarımını *Mimarlık* dergisi sayfalarında görmek mümkündür.³² Bu mahallenin nasıl bir anlayış çerçevesinde tasarlandığını anlamak için Jansen’in Ankara İmar Planı Raporu’ndaki anlatımına bakmak gerekmektedir:

“... eski şehrin şimali garbisinde amele mahalleleri, bu son Ankara kooperatifi [Jansen burada aynı raporunun

bundan bir önceki paragrafında uzunca bir şekilde anlattığı Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi’ni kastetmektedir] gibi bir birlik mahallesi olarak düşünülmüş olup, ileride oturacaklar için çok elverişli ve basitleştirilmiştir. Bir ev tipi: bir oturma odası, pişirme köşesi, yatak odası ve ahırdan ibarettir. Bunlar bir katlı çift ev veya sıra evleri olarak düşünülmüşlerdir. Çok basit oluşlarından, bir pencere, kapı tipi kullanılmasından çok ucuz olarak meydana getirileceklerdir. Her evin büyük bir bahçesi vardır. Çift evler, etrafı ihata ederler; sıra evleri daha yanda basit bir yolla bağlanırlar. Bu amele evlerine biran evvel başlamak en büyük temennimizdir. Bu işi sahib-i salâhiyet bir teşekkül üzerine alarak para koyma ve inşaat kontrolünü yaptırması lâzımdır. Bu şekilde inşa edilecek mahalle serbest arsalar üzerine yapılacak olandan hem ucuz hem de daha güzeldir. Bu şerait dahilinde bir mahallenin vücuda gelebileceğini isbat etmek gayet kolaydır. Aynı zamanda, amele toprağına, yuvasına bağlamakla Türk milletinin bu işteki alâkasını uyandırarak hükümetin mevcut hedeflerine bu suretle bir parça daha yaklaşılmış olur.”³³

Esra Akcan’ın *Çeviride Modern Olan* kitabında yazdığı gibi, “İşçi Mahallesi”ndeki konut birimleri için Jansen, içeriden değil bahçeden ulaşılan evin tek tuvaletini de barındıran bir kiler düşünmüştü. Bu savaş-öncesi Alman bahçeşehir ve *Siedlung* projelerinde sıkça kullanılan, fabrika işçilerinin arka bahçelerinde tarım faaliyetleriyle uğraşacaklarını tahayyül eden bir yaklaşımdı.” Bahçeye yerleştirilmiş olan tuvalet sayesinde bu bahçeli evlerde oturan işçiler kendi dışkılarını evin arkasındaki tarlamsı bahçede gübre olarak kullanabilecekti.³⁴

Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi adlı *siedlung* ise doğal olarak bir amele mahallesinden biraz farklı olacaktı. Evler daha büyük, arka bahçe burada tarımsal üretim yapılmayacağı için işçi evlerinde olduğundan daha küçük ve en önemlisi, bahçe için gübre gerekemeyeceğinden, bu evlerde tuvalet evin içinde olacak şekilde tasarlanmıştır. Sınıfsız bir toplum hayali

içindeki korporatist dünya görüşünde herkes toplumdaki işlevine uygun düşecek eve yerleştirileceğinden ve insanlar bir şehirde “zümre” ve “statü” farklılıklarına göre birbirinden ayırıştırılmış bölgelerde yaşayacağı için, Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi *siedlung*’u da hem sanayi ve ticaret, hem de işçi *siedlung*’larından ayrı bir bölgede, tüm şehirde ileride kurulacak *siedlung*’lara örnek bir yerleşim yeri olarak kendi içinde dışarı kapalı bir bütün olarak tasarlanmıştır. Jansen’e göre, “en fazla” üç yüz bin kişilik bir nüfusa sahip olmasına müsaade edilmesi gereken Ankara’da ideal olarak yerleşim birimleri Bahçeli Evler mahallesi örneğindeki gibi olmalıydı.³⁵

Jansen’in bu *siedlung* için çizdiği taslaklarda önceleri hafif şehir görüntüsü vermesi gerekçesiyle yerleştirdiği sıra evler kooperatif üyeleri tarafından beğenmediğinden, dergiye koyduğum ve hem o günkü *Ulus* gazetesinde, hem de *Karınca* ve benzeri dergilerde nihai Jansen planı gibi gözükken 14 Ocak 1934 tarihli tasarımı görsel anlamda daha açıklayıcı olacağını düşündüğüm için “yeni baştan” çizdirttim. Ancak bu “nihai” Jansen tasarımının 1938 yılında inşaata başlandığında “tıpatıp” tatbik edilmediğini, Ankara Belediyesi arşivinde bulunan uygulama planlarından biliyoruz. Uygulama planı hem Esra Akcan’ın *Çeviride Modern Olan* kitabında, hem de Özlem Mumcu Uçar’ın Bahçelievler için hazırladığı doktora tezi ve o tezdeki malzemeyi kullanarak yazdığı “Sınır Kavramına Mekânsal bir Yaklaşım: Bahçelievler Örneği” adlı makalede yayınlanmıştır.³⁶ Uygulama planının yeniden çizilmiş renkli hali ise ilk defa olarak bu dergide yayınlanmaktadır. Bu yazıda son olarak, Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi’nin işgal ettiği arazinin bugünkü hali bir başka haritada gösterilmektedir.

Ankara’daki diğer konut alanlarına örnek olacak bu *siedlung* 10 Mayıs 1936 tarihli *Ulus* gazetesinde planı ve açıklamasıyla birlikte kamuoyuna tanıtılırken, bu sayfadaki bir çerçeve yazı da Kemalist tahayyülün ne olduğunu çok açık bir şekilde gösteriyor-

du: "Kooperatif mahallesine uzaktan bakanlar, onu üç sıra aynı boyda ağacın çevrelediği bir orman içinde görecektir. 350 ev de yapıldığı zaman boyu bir kilometreyi geçecek olan bu mahalle çarşısı, mektebi, gazinosu, kulübü, kitaphanesi ve parkı ile tam ve müstakil bir şehir hüviyeti taşıyacaktır. Kooperatif mahallesi, İstasyonun arkasında yapı için ayrılan yer vasıtasıyla Yenişehirle kolaylıkla birleşecektir. Bir tahminimiz de şudur ki, İmar Direktörlüğü bu mahallenin iki tarafındaki arsalar üzerinde inşaata ancak bir prensip içinde ve insicamı korumak şartıyla izin vermelidir."³⁷

aykut kansu

UFUK ÜNİVERSİTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

dipnotlar

¹ Tüm bu yapı kooperatiflerinin orijinal Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi arazisine eklenme biçimi ve bu eklenmeyle oluşan sokak dokuları ile Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi arazisine bitişik olmayıp da bugünkü Bahçelievler'in parçası olan Şen Yuva Yapı Kooperatifi (1941), Yeşil Yurt Yapı Kooperatifi, Zümrüt Evler Yapı Kooperatifi (1944), Yurt Yapı Kooperatifi (1942), Küçük Evler Yapı Kooperatifi (1937) ve Eser Yapı Kooperatifi (1958) arazilerinin krokisi için bkz., İlhan Tekeli ve Selim İlkin,

Bahçeli Evler'in Öyküsü: Bir Batı Kurumunun Yeniden Yorumlanması (Ankara: Batıkent Konut Üretim Yapı Kooperatifleri Birliği Yayını, 1984), s. 112.

² İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Bahçeli Evler'in Öyküsü: Bir Batı Kurumunun Yeniden Yorumlanması* (Ankara: Batıkent Konut Üretim Yapı Kooperatifleri Birliği Yayını, 1984), ss. 54-56.

³ Lörcher'le ilgili şimdiye kadar en kapsamlı çalışmayı Ali Cengizkan yapmıştır. Lörcher'in görevlendirilmesi ile ilgili olarak bkz., Ali Cengizkan, *Ankara'nın İlk Planı 1924-25 Lörcher*

Planı: Kentsel Mekan Özellikleri, 1932 Jansen Planı'na ve Buşüne Katkıları, Etki ve Kalıntıları (Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı ve Arkadaş Yayıncılık Ltd. ortak yayını, 2004), ss. 35-48.

⁴ Lörcher'in nasıl bir "bahçe şehir" anlayışıyla Ankara'yı tasarladığı Levent Uluiş'in bu dergide yazdığı makalede anlatıldığı için burada tekrarlamamın gereği yoktur.

⁵ Korporatist ideolojinin Türkiye'deki siyasal, sosyal ve ekonomik politikalara nasıl yansımaları görmek için bkz., Taha Parla ve Andrew Davison, *Corporatist Ideology in*

- Kemalist Turkey: Progress or Order* (Syracuse: Syracuse University Press, 2004). Korporatist özlemin 1930'lu yıllarda Türkiye'deki ekonomi politikalarını ne kadar ciddi şekilde etkileyip bunları şekillendirdiğini anlatan bir makale için bkz., Aykut Kansu, "Economic Policies between 1908 and 1950," Erik J. Zürcher (der.), *Turkey in the Twentieth Century* (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2008) içinde, ss. 359-377.
- 6 Andrew Lees, *Cities Perceived: Urban Society in European and American Thought, 1820-1940* (Manchester: Manchester University Press, 1985), ss. 276-288.
- 7 "In Jeden Haus Wohnen Im Durchschnitt" adlı karikatür (Franziska Bollerey ve Kristiana Hartmann, "A Patriarchal Utopia: The Garden City and Housing Reform in Germany at the Turn of the Century," Anthony Sutcliffe (der.), *The Rise of Modern Planning, 1800-1914* (Londra: Mansell, 1980) içinde, s. 142.)
- 8 Bu konuda Gerhard Fehl'in bir makalesi -yirminci yüzyıl başı Almanya'daki şehirleşme sorunları üzerine Türkçedeki muhtemelen tek akademik yazı olmasının yanı sıra- konunun yalnızca teknik değil aynı zamanda ideolojik yönünü de incelemesi bakımından çok önemlidir: Gerhard Fehl, "Almanya'da 'Dar Gelirli' için Konut Üretimi: 19. yy. Sonrası Konut-Yerleşme-Şehir," İhsan Bilgin ve Mehmet Karaören (der.), *Türkiye'de Son On Yılda Toplu Konut Uygulamaları Sempozyumu* (İstanbul: Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Eğitim ve Kültür Derneği Yayını, 1992) içinde, ss. 17-54. (İhtiyacı olan bu kitabı bana son derece hızlı bir şekilde ulaştıran Bilgi Üniversitesi öğretim üyesi Profesör Dr. İhsan Bilgin'e teşekkürü bir borç bilirim.) Hamburg'daki kolera salgını ve bunun Alman politikasına etkisi için son derece kapsamlı bir araştırma olan şu kitabı bkz., Richard J. Evans, *Death in Hamburg: Society and Politics in the Cholera Years, 1830-1910* (Oxford ve New York: Oxford University Press, 1987).
- 9 Hermann Jansen, "Yapı Kooperatifleri," *Ulus*, 9 Kasım 1935, s. 1 ve s. 4; ve Hermann Jansen, "Yapı Kooperatifleri," *Karınca*, A: 2 (Mart 1936), ss. 44-45. Jansen, hazırladığı şehir planı hakkında, Ankara'da Türk Mühendisler Birliği konferans salonunda 9 Kasım 1935 günü yaptığı sunumda yine "kira işçileri"ni kötülemektedir: "Ankara mahallelerinin karakterini, yangın yerinde yabani ot ve ağaçlar gibi sık ve alabildiğine yükselen dörtten altı kata kadar olan 'kira işçileri' değil, yakında [Bağçelievler] yapı kooperatifi tarafından kururulacak olan iki veya üç katlı hususi bahçeli ve birbirine bitişik sıra evleri gibi evler gösterecektir." ("Profesör Yansenin Konferansı," *Ulus*, 11 Kasım 1935, s. 5)
- 10 Vedat Nedim Tör, "Vedat Nedim Tör'den Gelen Cevap," *Karınca*, A: 2 (Mart 1936), ss. 83-84.
- 11 Bu ideolojik bakış açısının Bağçelievler Yapı Kooperatifi'nin kurulması için yazılan gerekçeler arasında rastladığımız bir örneği için bkz., İveli Atauz, "M. Veli Atauz'dan Gelen Cevap," *Karınca*, A: 2 (Mart 1936), ss. 56-57.
- 12 Howard'ın bahçe şehir tahayyülünü anlamann en iyi yolu onun bu fikri savunduğu 1898 yılında yayınlanan kitabını okumaktan geçer: Ebenezer Howard, *To-Morrow: A Peaceful Path to Real Reform* [Özgün metne Peter Hall, Dennis Hardy ve Colin Ward'un yaptığı yorumlarla] (Londra: Routledge, 2003). Howard ve onun bahçe şehir fikri üzerine yapılan akademik çalışmaların sayısı oldukça kalabalıktır.
- 13 Hemen hemen aynı iddiayı neredeyse aynı terimlerle faşist lider Benito Mussolini de 1927 yılında yaptığı önemli bir konuşmada söylemişti: Sanayileşmeye karşılık, "Toprağa dönüşü" destekliyordu; bu hareketin, sanayileşmenin yarattığı kötülükleri bertaraf edeceğine inanıyordu. Şehirlerde yoğun olarak rastlanan suç ve hastalıkların kırsal kesimde görülmeyeceğini iddia etmekteydi. Kırsal alanda yüksek olan doğurganlığın kentsel bölgelerde hızlı bir şekilde düşmüş olmasından yakınıyordu. (Arnald Cortesi, "Fascist Attempt to Stem Urbanism—Bill Forbidding New Factories in Large Cities Is Opposed by Industrial Interests," *The New York Times*, 31 Temmuz 1927, s. E8.)
- 14 "Full Text of Mussolini's Speech Outlining His Plans for a Greater Italy," *The New York Times*, 29 Mayıs 1927, s. 12. 1928 yılına girildiğinde bu karar doğrultusunda şehre göçen İtalyan köylülerini gerisin geriye köylerine yollama işi artık belediye başkanlarının işlevleri arasına girmişti. ("Against Italian Urbanism: Prefects Take Measures to Send Peasants Back to Their Land," *The New York Times*, 27 Kasım 1928, s. 6.) Bu iş çok ciddiye alınmış ve bir devlet meselesi addedilmişti ("Italy Opens Fight Against Urbanism: Cabinet Council Gives Power to Prefects to Stop Drift of People to the Towns—Move Called a 'Warning' Mussolini Says. He Expects the Nation's Aid in Keeping Peasants on the Land," *The New York Times*, 2 Aralık 1928, s. 3.)
- 15 Almanya'da Hitler dönemindeki tarımsal yapıları ve arkasındaki ideolojiyi inceleyen şu kapsamlı kitaba bakılabilir: John E. Farquharson, *The Plough and the Swastika: The NSDAP and Agriculture in Germany, 1928-45* (Londra ve Beverly Hills: Sage Publications, 1976). Ayrıca bkz., Kim R. Holmes, "The Forsaken Past: Agrarian Conservatism and National Socialism in Germany," *Journal of Contemporary History*, 17/4 (Ekim 1982), ss. 671-688.
- 16 Yirminci yüzyıldaki modern metropollere duydukları düşmanlıktan bahsetmeye de Ali Cengizkan Lörcher ile Jansen'in her ikisinin de bahçe şehir tarzı bir Ankara yaratmak istediklerini ve aslında Jansen'in tasarladığı Ankara'nın büyük ölçüde Lörcher'in tasarımının çok az değiştirilmiş bir devamı olduğunu anlatmaktadır (Ali Cengizkan, "Ankara 1924-25 Lörcher Planı: Bir Başkentî Tasarlamak ve Sonrası," Ali Cengizkan, *Modernin Saati: Yirminci Yüzyıl'da Modernleşme ve Demokratikleşme Pratiğinde Mimarlar. Kamusal Mekan ve Konut Mimarlığı* (Ankara: Mimarlar Derneği/İstanbul: Boyut Yayın Grubu, 2002 ortak yayını), ss. 37-59).
- 17 Wolfgang Sonne, *Representing the State: Capital City Planning in the Early Twentieth Century* (Münih, Berlin, Londra ve New York: Prestel, 2003), ss. 111-114.
- 18 Jansen'in yarışmaya sunduğu ilk taslak plan için bkz., Gönül Tankut, *Bir Başkentî İmarı: Ankara, 1929-1939* (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayını, 1990), ss. 46-47 arasına yerleştirilmiş Plan 2.4.
- 19 Bernd Nicolai, *Modern and Exil: Deutschsprachige Architekten in der Türkei, 1925-1955* (Berlin: Verlag für Bauwesen, 1998), ss. 67-76.
- 20 Manfred Kühn ve Ludger Gailing, "From Green Belts to Regional Parks: History and Challenges of Suburban Landscape Planning in Berlin," Marco Amati (der.), *Urban Green Belts in the Twenty-First Century* (Aldershot ve Burlington: Ashgate, 2008) içinde, ss. 187-193. Tüm bu tasarımların Nazi döneminde nasıl bir bahçe şehir tahayyülü içine oturduğunu anlatan bir makale için bkz., Gerhard Fehl, "The Nazi Garden City," Stephen V. Ward (der.), *The Garden City: Past, Present and Future* (Londra: E & FN Spon, 1992) içinde, ss. 90-92. Ayrıca bkz., Nicole Huber, "From Berlin to Germania: Cinema and the Implementation of National Politics in Regional Planning," Clemens Zimmermann (der.), *Zentralität und Raumgefüge der Grossstädte im 20. Jahrhundert* (Stuttgart: Steiner, 2006) içinde, ss. 163-165.
- 21 [Hermann Jansen], "Ankara İmar Planı," *Mimarlık*, 5/2 (Şubat 1948), s. 23.
- 22 Hans Stephan, "Hermann Jansen," *Die Kunst im Dritten Reich*, Seri 5, 8/5 (Mayıs 1944), s. 98. Stephan bu makalesinde Jansen'in "Hitler'in Başmimar" olarak ünlenen ve savaş sonrası Nürnberg'deki Savaş Suçluları Mahkemesi'nde Nazi döneminde işlediği suçlar nedeniyle yirmi yıl Berlin-Spandau Hapishanesi'nde yatmaya mahkûm edilen Albert Speer'in hocası olduğunu ve Speer'in dalaletiyle Berlin'de çeşitli *siedlunglar* planlamakla görevlendirildiğini yazmaktadır (s. 96). Jansen'in Berlin-Gatow, Berlin-Kladow, Berlin-Selchow ve Berlin-Dahlem için 1936 yılından 1943 yılına kadar tasarladığı *siedlungların* planları Architekturmuseum
- der Technischen Universität Berlin arşivinde bulunmaktadır. Bu tasarımların "hepsi" birer bahçe şehir tarzında düzenlenmiştir. (Hans Stephan'ın makalesine dikkatimi çeken ve makaleyi bana ulaştıran Technische Universität Berlin'deki doktora "öğrencim" Levent Uluiş'e çok teşekkür borçluyum.)
- 23 "Profesör Yansenin Konferansı," *Ulus*, 11 Kasım 1935, s. 5.
- 24 [Hermann Jansen], "Ankara İmar Planı," *Mimarlık*, 5/2 (Şubat 1948), s. 13.
- 25 Wolfgang Sonne, *Representing the State: Capital City Planning in the Early Twentieth Century* (Münih, Berlin, Londra ve New York: Prestel, 2003), s. 111.
- 26 [Hermann Jansen], "Ankara İmar Planı," *Mimarlık*, 6/1 (Ocak 1949), s. 22.
- 27 "Birçok büyük yolların bir ana caddede tevhidini ve fazla lüksüz yollardan çekinilerek, heyet-i umumiyesinin mümkün olduğu kadar kısalınması ile yüzbinlerce litre (mayı mahrukat) iktisat edilmiş olur. Bununla beraber düşünmelidir ki, yollar sade inşaatlarındaki masrafları ile kalmazlar; onların müteakip senelerdeki bakımları büyük masraf kapıları açarlar. Bu yüzden lüzumundan fazla geniş yapmamakla çok para iktisat etmek kabilirdir." ([Hermann Jansen], "Ankara İmar Planı," *Mimarlık*, 5/2 (Şubat 1948), ss. 11-13). Ali Cengizkan da Lörcher üzerine yazdığı makalede Lörcher'in bugünkü Kızılay ve Sıhhiye'de açmış olduğu ve Atatürk Bulvarı'na bağladığı sokakları Jansen'in *kapattığını* belgelerle göstermektedir (Ali Cengizkan, "Ankara 1924-25 Lörcher Planı: Bir Başkentî Tasarlamak ve Sonrası," Ali Cengizkan, *Modernin Saati: Yirminci Yüzyıl'da Modernleşme ve Demokratikleşme Pratiğinde Mimarlar. Kamusal Mekan ve Konut Mimarlığı* (Ankara: Mimarlar Derneği/İstanbul: Boyut Yayın Grubu, 2002 ortak yayını), ss. 37-59).
- 28 [Hermann Jansen], "Ankara İmar Planı," *Mimarlık*, 5/4 (Nisan 1948), s. 21.
- 29 [Hermann Jansen], "Ankara İmar Planı," *Mimarlık*, 5/2 (Şubat 1948), s. 14.
- 30 [Hermann Jansen], "Ankara İmar Planı," *Mimarlık*, 5/3 (Mart 1948), s. 19.
- 31 [Hermann Jansen], "Ankara İmar Planı," *Mimarlık*, 5/3 (Mart 1948), s. 23.
- 32 29 Şubat 1936 tarihli ve "H. Jansen" imzalı "Ankara Amele Mahalesi" [sic, mahallesi] planı ([Hermann Jansen], "Ankara İmar Planı," *Mimarlık*, 6/1 (Ocak 1949), s. 21)
- 33 ([Hermann Jansen], "Ankara İmar Planı," *Mimarlık*, 6/1 (Ocak 1949), s. 24 ve s. 44.
- 34 Esra Akcan, *Çeviride Modern Olan: Şehir ve Konutta Türk-Alman İlişkileri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), s. 81.
- 35 Modern anlamda sanayiini olmadığı bir şehir tahayyül eden Jansen, Ankara İmar Planı adlı raporunda, "tetkikler neticesinde müsait şehir büyüküklerinin 200,000 den [sic] 300,000 arasında" olduğunu iddia ederek Ankara'nın daha fazla nüfusa sahip olmaması gerektiğini ısrarla belirtmektedir: "Ankara'nın ihtiyacı ve müstakbel nüfusu tayin edilerek şehir halkının 300 bini aşmamasını temin etmek lazımdır. Hatta icap ederse kati tedbirlerle şehrin aleyhine olacak inkişafı menetmelidir. Böylelikle Ankara tam manası ile oturulabilecek bir şehir halini alır." ([Hermann Jansen], "Ankara İmar Planı," *Mimarlık*, 6/1 (Ocak 1949), s. 44)
- 36 Esra Akcan, *Çeviride Modern Olan: Şehir ve Konutta Türk-Alman İlişkileri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), s. 155; ve Özlem Mumcu Uçar ve Ahsen Özsoy, "Sınır Kavramına Mekânsal bir Yaklaşım: Bağçelievler Örneği," *İTÜ Dergisi/ AUMimarlık. Planlama, Tasarım*, 5/2 (Eylül 2006), s. 20. (Bu uygulama planını, üzerinde çalışma yapmak için bana yollayan Anadolu Üniversitesi öğretim üyesi Özlem Mumcu Uçar'a çok teşekkür ederim.)
- 37 "Kooperatif Mahallesine Bir Bakış," *Ulus*, 10 Mayıs 1936, s. 5.